

HET AGRARISCH RECHT, ZIJN VERLEDEN EN TEGENWOORDIGE STAND

DOOR

MR. DR. H. W. C. BORDEWIJK.

*HoogEdelgestrengte Heer Directeur-Generaal
van den Landbouw, Zeergeleerde Heeren
Directeur en Leeraren van de Rijks Hoogere
Land-, Tuin- en Boschbouwschool, Dames en
Heeren Assistenten en Studenten en verder Gij
allen, die door Uwe gewaardeerde aanwezig-
heid aan deze plechtigheid meerdere beteekenis
verleent,*

Geëerde Toehoorders.

Virgilius heeft in een bekend gedeelte van het tweede boek zijner Georgica uitgeroepen: *O fortunatos nimium, sua si bona norint, agricolas*, o, wel zeer gelukkige landbouwers, wanneer zij hun schatten kennen!

Ik ben het geheel met den dichter eens, zoo hij tot die schatten ook het agrarisch recht wil rekenen. Maar ik ben niet geheel gerust op dit punt. . . .

Wat is agrarisch recht? De term is jong, de daarmee aangeduide stof zoo oud als de overheidsbemoeying met den landbouw. Men is meer gewoon van agrarische politiek te spreken. Het zij mij vergund den zin van „agrarische politiek” even na te gaan, waaruit zich, wanneer men het verband tusschen politiek en recht onderkent, vanzelf de beteekenis van den term „agrarisch recht” laat afleiden.

Onder agrarische politiek wordt gewoonlijk verstaan de leer van de staatstaak met betrekking tot de bevordering van den landbouw (*Conrad*), of het complex van regels, waardoor de Staat bij zijn zorg voor het landbouwbedrijf zich laat leiden (*Buchenberger*). De agrarische politiek in dien zin maakt deel uit van de algemeene oeconomische politiek, Volkswirtschaftspolitik of Volkswirtschaftspflege, door *Lorenz van Stein* niet volkomen zuiver ¹⁾ omschreven als „*dasjenige grosse Gebiet der inneren Verwaltung, dessen Aufgabe die Entwicklung und Vollendung der Volkswirtschaft durch die organisierte Tätigkeit der Gemeinschaft für diejenigen materiellen Voraussetzungen ist, ohne welche der Einzelne seine besondere wirtschaftliche Bestimmung nicht erreichen könnte.*” In al deze begripsbepalingen vindt men als element, dat de genoemde taak rust in handen van de gemeenschap, den Staat, de regeering of hoe de schrijvers verder dien publiekrechtelijken factor mogen noemen. Is dit wel geheel juist?

In den laatsten tijd heeft een bekend economist, *Eugen von Philippovich*, dit publiekrechtelijk criterium voor oeconomische politiek in het algemeen en dus ook voor agrarische politiek in het bijzonder verworpen. Hij brengt onder zulk een politiek „*die Gesamtheit jener Handlungen, Anstalten und Einrichtungen, durch welche die Menschen als Einzelne* ¹⁾ *oder in Organisationen in bewusster Weise die Entwicklung der Volkswirtschaft zu fördern bestrebt sind.*” Een sterk liberale levensbeschouwing is hier aan het woord. *Philippovich* denkt hoog van het individu als factor in het oeconomisch leven. Is de politiek van een *Rockefeller*, een *Carnegie* niet van veel meer belang voor breede scharen van arbeiders, voor nog veel bredere scharen van afnemers, dan de politiek van een of anderen kleinen staat? Durft men in ernst volhouden, dat in het eerste geval alleen het privé-eigenbelang, in het laatste geval alleen het algemeen belang werkt? En als men verder let op de geweldige ontwikkeling der coöperatie, deze vrucht van associatief liberalisme, en op de andere uitingen van oeconomisch vereenigingsleven, is dan niet de oeconomische politiek, die hier van onderop wordt bedreven, op zijn minst even belangrijk in

1) Volkswirtschaftspflege is geen gebied, maar betreft een gebied.
2) Ik spatieër.

hare werking als de officiële die van een overheid uitgaat? Het is geen bloote vraag van terminologie, die ik hier aanroer, het is er ook een van levensbeschouwing. *Karl Grünberg*, in zijn ter eere van *Schmoller's* 70^{en} verjaardag geschreven verhandeling over „Agrarpolitik,” wil het oude begrip van oeconomische politiek handhaven o. a. op den utiliteitsgrond, dat het anders geheel zou verwateren. Hij zegt: „*Isoliert und in freien Vereinigungen mit andern, werden die Menschen die Welt immer so eingerichtet wünschen und wollen, wie es ihren selbstischen Interessen entspricht. Demgemäss werden sie typischerweise auch handeln. Ihre Aufgabe kann also auch nicht die Wahrung der Gemeininteressen sein, die man notwendigerweise mit dem Begriff „Förderung der Volkswirtschaftlichen Entwicklung“ verknüpft. Vielmehr fällt dieselbe der Natur der Sache nach den öffentlichen Gewalten zu.*”

Het beroep op den „aard der zaak”, bedenkelijk argument bij uitnemendheid, latende voor wat het is, mag ik wel wijzen op het principiële verschil, het kwalitatieve onderscheid, dat *Grünberg* zonder nader bewijs aanneemt tusschen het individu met zijn vrije vereenigingen eenerzijds, de „*öffentlichen Gewalten*” anderzijds. Als we de vraag tot haren wortel volgen, dan komt zij hierop neer, of er al dan niet een verschil in wezen bestaat tusschen publieken privaatrecht. Waar komen die „*öffentlichen Gewalten*” vandaan? Staan zij, schoon zelve individuencomplexen, zóó ver van het individu met zijn vrije associaties af, dat zij geen zelfzuchtige belangen kennen, dat zij het monopolie der oeconomische politiek bezitten? Wie weet, hoe het zoeken naar den besten regeeringsvorm een zoeken is naar den steen der wijzen, omdat de voortreffelijkste instellingen te kampen hebben met het onvermijdelijk euvel, dat de menschelijke grondstof onvolkomen is, die zal niet blind zijn voor de waarheid, dat het standpunt van uit individuen bestaande en, bij een democratie als staatsvorm, door individuen gekozen „*öffentlichen Gewalten*” alleen gradueel van het individueele standpunt verschilt. De principiële tegenstelling tusschen individu en overheid is blind voor den waardevollen psychologischen band, die tusschen beide bestaat, maakt van de overheid iets bovenmenselijks, van hare uitspraken orakeltaal en vergeet het een

voudige woord: van het hart zijn de uitgangen des levens. Welnu, wat is individueeler dan het hart, wat is meer levend dan de zoo dicht bij de natuur staande agrarische politiek en agrarisch recht?

Mijn slotsom is deze, dat *Philippovich* met het prijsgeven van het overheids criterium in de politiek gelijk heeft.

Ik kom tot het verband tusschen politiek en recht. agrarische politiek en agrarisch recht. De politiek is voor het recht wat de moraal is voor de zede: voedingsbodem en toetssteen. Het recht is de neerslag van politieke compromissen en volgt, zij het ook op een afstand, de veranderingen die voortdurend de politieke constellatie ondergaat. Het recht is gecondenseerde, vastgeronnen politiek. Agrarisch recht is de voor korter of langer tijd vastgelegde overtuiging der met de rechtsvorming belaste organen, dat de rechtsorde met betrekking tot den landbouw er zóó moet uitzien en niet anders. De politiek is utilistisch, relativistisch: vandaar dat het oordeel over het recht zich niet gelijk blijft en dat, bij veranderde omstandigheden en toestanden al spoedig gevoeld wordt, dat het recht zichzelf overleeft, tenzij het met het verlopen van het getij zijn bakens verzet. Recht moet *leven* en leven is beweging, wisseling, verandering. Dát recht is het beste, voldoet het meest aan de maatschappelijke behoeften en komt het minst in botsing met het in de natie levend rechtsbewustzijn. hetwelk de meeste lenigheid, plooibaarheid en aanpassingskracht bezit. Ik ben er niet blind voor, dat tegenover het vlottend karakter der politiek het recht een zekere stabiliteit moet vertoonen en dat rechtszekerheid een hoog goed is welks waarde moeilijk kan worden overschat, maar waar ik tegen waarschuwen wil is, dat die stabiliteit en rechtszekerheid de groeikracht van het recht gaan belemmeren, dat de vlag van het relativisme bij de politiek wordt hooggehouden en bij het recht wordt neergehaald. Het groote gevaar vooral in landen met logge, langzaam werkende staatsmachines is de verstarring van het recht en dit gevaar wordt grooter naarmate de wetgever meer belangen gaat trekken binnen zijn sfeer. De eerbied van het volk voor het recht, de belangstelling ook van den jurist nemen niet

toe in dezelfde mate als de veldwinnende neiging in de bureaux om een artikel een bladzijde en een wet een boekdeel te doen beslaan! De wetgever, die alles wil regelen, geeft aan het volk een *testimonium panpertatis* hierin bestaande, dat de zede niet sterk genoeg is om, de plaats in de wereld der normen in te nemen, die haar in een gezonde maatschappij toekomt. Het is daarom goed nog eens te wijzen op het verband tusschen de politiek en het recht, tusschen de rechtsovertuiging der natie en het recht, op dat dit laatste frisch blijve, niet in maakwerk ontaarde, doch door de levende kracht die er in werkt eerbied en geloof afdwinge. Geen grooter ramp, dan wanneer het volk voor zijn recht dezelfde belangstelling over heeft als voor een museum van oudheden, geen grooter ramp, dan wanneer de rechters de levende kracht van het recht knotten, omdat zij niet veel verder zien dan de rechtzaal. Moge ons agrarisch recht, dat nog in de windselen ligt, voor zulk een lot worden bewaard.

Ik kom nu tot mijn eigenlijk onderwerp: het verleden en de tegenwoordige stand van het agrarisch recht. Eigenlijk een onderwerp om in te verdrinken. Het spreekt wel vanzelf, dat ik mij hier zal moeten bepalen tot het volgen van enkele hoofdlijnen, daar de stof veel te omvangrijk is om in het korte mij gegeven tijdsbestek ook maar een eenigszins in bijzonderheden afdalende behandeling te ge-
doogen.

Het agrarisch recht der oudheid staat in het teeken der slavernij. In overeenstemming met den in de oudheid wel het meest op den voorgrond tredenden vorm der staten als Stadstaat — waaraan in onzen tijd Hamburg, Bremen en Lubeck, overigens meer in politisch dan oeconomisch opzicht, herinneren. —, is het agrarisch recht dier lang vervlogen tijden ten nauwste verbonden met het recht en de geschiedenis der Stad. Een zuiver agrarisch recht los van stedelijken invloed is, naar ik meen, voor de oudheid niet aan te wijzen. Hoewel de werkelijkheid met altijdmin of meer schoolsche classificeering in strijd is, en de vele overgangsvormen, die bij classificeering zich voordoen, veelal door sommigen, en niet altijd zonder reden, als zoodanig worden gewraakt, omdat een plaats onder de typen

daarvoor beter wordt geacht, — m. a. w. het relatief karakter der typenkeuze niet mag worden uit het oog verloren —, zoo kunnen wij toch wel enkele hoofdlijnen van ontwikkeling in de staats- en rechtsorganisatie aanduiden, waardoor eenig overzicht mogelijk wordt. Het agrarisch recht vormt daarbij, gegeven de belangrijkheid van den landbouw, die bij minder industrie en verkeer grooter rol nog speelde dan thans, een zeer gewichtig onderdeel.

Voorloopers der stad — en ik denk hier aan het cultuurgebied van Thames tot Indus — zijn families, geslachten, stammen, aanvankelijk meer door het cement van oeconomische verzorging, bloedwraak, godsdienst en defensie dan door dat der bloedverwantschap samengehouden. De stamgenooten zijn vrij, hebben een aandeel in het grondbezit en bewerken met weinig slaven den bodem. Het stamhoofd, soms alleen bij oorlog of oorlogsgevaar aanwezig, heeft slechts weinig macht en wordt ter zijde gestaan door een raad van oudsten, die voor de heilige traditie hebben te waken, vooral wanneer recht wordt gesproken. Langzamerhand treedt het beginsel der bloedverwantschap naar voren, het eerst bij de vorsten en hoofden, die gaarne hun stamboom tot den godenhemel doen reiken. Ook stoffelijk komt hun bevoorrechtiging meer en meer tot uiting bij geschenken, buitaaudeel en grondbezit.

Een volgende schrede in de richting naar den stadstaat is het z.g. burchtkoningschap. De vorst zetelt in een sterkte en heeft een gevolg om zich heen, dat van hem leeft en meer en meer een tegenstelling gaat vormen tot de volksgenooten. Reeds de vroege oudheid kent hier een soort van leenrecht, dat met het gewone volksrecht contrasteert. In dit stadium neemt de differentiëering in socialen en oeconomischen zin hand over hand toe.

Een verdere trap wordt nu bereikt, wanneer de leenadel zich gaat emancipeeren en organiseeren tot een militaire autonome stadgemeente. De adellijke geslachten beheerschen van een burcht uit (denk aan de grieksche akropolis) de stad en haar bijbehorend landelijk gebied, de koning wordt een *primus inter pares* en al spoedig vervangen door gekozen magistraten. Is afstamming voor de sociale positie hoofdcriterium, zoo komt al spoedig een oeconomisch moment dit beginsel eerst versterken, later

doorkruisen. De adel maakt gebruik van zijn oeconomische macht, wordt een klasse van schuldeischers, het volk, dat de arbeidskracht levert, doet dit meer en meer in den rechtsvorm der schuldsavernij. Het platteland is grootendeels door schuldsclaven bewoond. Men denke in dit verband aan de Romeinsche cliënten. De ontwikkeling uit het oude burchtkoningschap kan echter ook een andere zijn: de koning kan in macht stijgen. Steunend op zijn krachtiger stoffelijke positie en op het leger, dat hij tot een leger van lijfeigenen maakt, voor het bestuur een corps ambtenaren vormend, maakt hij van de stad, die alle autonomie inboet, een residentie voor zich en zijn hof. Natuurlijk is de positie der bevolking zeer verschillend: in Egypte bestaat vrijwel staatsocialisme, elders heeft men een koningschap op tribuut, of, meer rationeel, op heerendiensten gebaseerd. Het verkeer heeft ook invloed op den gang van zaken en met name de handel met het buitenland is monopolie van den vorst of staat onder diens door fiscale oogmerken bestierde leiding. Van groot belang is de vorming van een centrale schat, waarvan sprake is zoowel bij de Nibelungen, als b.v. in Mycene, Israël, Perzië. De legende van Genesis 47, vers 15—26 is typisch in dit opzicht: *Jozef* leent aan het volk van Egypte tijdens den hongersnood graan uit om zich te voeden en de akkers te bezaaien, tegen afgifte van al hun vee, al hun grond en hun eigen personen, waardoor zij schuldsclaven worden. Of nu een adelstaat of een bureaucratisch koningschap ontstaat, hangt van velerlei omstandigheden af. Veel verschil voor de boerenbevolking maakt dat in den aanvang niet, daar het verkeer in grond vrij blijft of althans weinig belemmeringen ontmoet; het koningschap is sterk genoeg om dit te verdragen en de adel ziet in den landwoeker een welkome bron van inkomsten. Langzamerhand gaan echter koningstaat en adelstaat verschillende wegen. De tyran gaat accumulatie van grondbezit tegen, wil, indachtig aan het *divide et impera*, liever verdeling daarvan en steunt de ontwikkeling van een half vrije of onvrije boerenbevolking, terwijl de adel streeft naar behoud en uitbreiding zijner bezittingen. Het bureaucratisch stadskoningschap wordt, vooral in het oosten, meer en meer wat men met een technischen term 'autoritaire'

liturgiestaat kan noemen. Het Grieksche *leitourgia* beteekent volks- of staatsdienst om niet, het bekleeden van openbare functies onder verplichting zelf de kosten daarvan te dragen. Zulk een staat is gebouwd op een kunstig systeem van publieke lasten en beschouwt de onderdanen alleen als object zijner bemoeiing. De inkomsten bestaan uit rechtstreeksche diensten in natura voor hof- en staatsbehoefsten, monopolien en belastingen in natura of geld. De vrijheid van verkeer wordt, vooral om fiscale redenen, tamelijk ontzien en onder bekwame vorsten vindt men hier een toestand, die aan het verlicht despotisme uit den tijd der „*Aufklärung*” herinnert. Rond de Middellandsche zee gaat de evolutie in andere richting. Uit den adelsstaat ontkiemt die, waarin het burgerleger den bovenaan voert, de z.g. hoplitenpolis. Het is gedaan met de macht van den adel, ook met de beheersching van het land door de stad. De dienstplicht is democratisch ingericht en het volle burgerrecht is niet meer adelsmonopolie, doch in rechtstreeksch verband gebracht met grondbezit, derhalve met een oeconomisch monopolie. Eén schrede verder, en de hoplitenstaat wordt een democratische burgerstaat, waarin het burgerrecht los is gemaakt van het grondmonopolie en alle burgers, althans in theorie, toegang hebben tot alle staatsambten. Was in den hoplitenstaat als het ware een agrarisch burgerrecht fundamenteel van het leger, de grond gebonden door de sterke geslachtsorganisatie en door het belang, een groot aantal krijgers te recruteeren, het oude schuldrecht verdwenen en een vrije boerenstand het cement van den Staat, die zorg droeg, dat het grond- en slavenbezit zich niet te sterk in weinig handen accumuleerde, — zoo zien wij in den democratischen burgerstaat een merkwaardige analogie met hetgeen tijdens en na de fransche revolutie plaats greep. De grond wordt vrij beschikkingsobject onder de levenden en ter zake des doods, het agrarisch recht kent geen andere lasten op den grond dan contractueele, n.l. water- en wegservituten en accessoire gebondenheid wegens schulden. Er is volledige „*Freiteilbarkeit*”, de gemeenschappelijke bezitsvormen verdwijnen, evenals het op heerlijke basis uitgeven van gronden. Alleen de geldpacht en de tijdpacht blijven. Had in den hoplitenstaat het recht nog een wijle de differentieering der standen tegen-

gehouden, zoo neemt deze nu, dank zij het onder dit klassieke *laissez faire*-stelsel groeiend kapitalisme, toe. De schuldsavernij maakt plaats voor den veel harderen vorm der koopslavernij. De vrije boerenstand gaat onder den druk van grootgrondbezit en grootbedrijf meer en meer achteruit. Geheel ondergegaan is hij, althans in het Romeinsche rijk, nimmer. Het leger wordt in plaats van kweekschool van geharnaste burgerdeugd en vigilant burgerrecht verlaagd tot een troep huurlingen en proletariërs, de lansknachten der oudheid. En er ligt waarschijnlijk meer dan toeval in de analogie der verdringing van den antieken stadstaat door de militaire wereld-monarchie en van het zelfstandige vrije boerenbedrijf door de reusachtige slavenplantages, de *latifundia*, die Rome te gronde zullen richten.

Reeds vroeger was er feodaal grootgrondbezit geweest, tijdens het oude burchtkoningschap, maar in later tijd betekende dat niet veel meer. In de binnenlanden echter, de gebieden buiten de machtsfeer der steden, waren de groote bezittingen gebleven en de nieuwe wereldrijken werden conglomeraten van voormalige stadstaten eenerzijds en heerlijkheden, domeinen of leenen anderzijds. Dit geldt b.v. van het oude Perzië. Vooral waar de vorst veel domein bezat, zoodat de functie van heerscher met die van grondbezitter samenviel, was de gelegenheid om naast de oude steden ook het grootgrondbezit tot peiler voor een grooter staatswezen te maken, gunstig. In Hellas bleef de stad overheerschen, doch bij de wording van het Romeinsche wereldrijk ging het zwaartepunt meer en meer van de kust, d. i. de Stad, naar het binnenland over, waar de landsheerlijke organisatie de overhand had. Zoo ontstond daar als overgangsvorm tot de middeleeuwen het colonaat.

Het colonaat in Egypte en Klein-Azië voorbijgaande, wensch ik iets over het Italische colonaat mede te deelen. Tegen het einde der republiek, met name na den dood der *Gracchen*, bloeide in Italië en de provinciën het stelsel der groote landgoederen. Zij werden te groot om in eigenbeheer door slaven — minst rendabele vorm van exploitatie bij slecht toezicht! — te doen exploiteeren, en zoo kwamen de landheeren er toe gedeelten in pacht uit te geven aan oorspronkelijk vrije colonen. Het colonaat was geen gewone pacht, maar een semi-publiekrechtelijke verhouding.

De heer dicteerde en de colonus accepteerde de voorwaarden van het grondgebruik. Het verschil tusschen slaven, vrijgelatenen en colonen schijnt practisch niet zeer groot te zijn geweest.

Meer en meer wordt de slavenplantage een colonenbedrijf. Van bovenaf wordt dit mede in de hand gewerkt. Aanvankelijk had de keizerlijke administratie er wel naar gestreefd op den ager publicus en de keizerlijke domeinen een stand van krachtige staatspachters te scheppen of in stand te houden, doch al spoedig had de toenemende bureaucratie van die staatspachters staatsknechten gemaakt, die de rijen der colonen kwamen versterken. In de stedelijke gebieden zag men een ontwikkeling, die op hetzelfde uitliep. Het grieksch-fiscale stelsel, daar in zwang, dat de vermogende burger jegens de overheid borg was voor den minvermogende, gaf ook daar aanleiding tot een plutocratie, waardoor het grootgrondbezit het boerenbezit opzoog. De groote strijd tusschen de kleine boeren, en de keizerlijke ambtenaren en groote pachters valt in de 2e en 3e eeuw. De keizers, in het algemeen meer op de hand der kleine boeren, moeten zich om fiscale redenen wel van hen afwenden. Een eerste gevolg van deze „Verelendung” is de ontvolking van het land. Bekend is een edict van Keizer *Pertinax*, dat aan ieder, die wil, het recht geeft verlaten landen, ook wanneer zij tot het Keizerlijk domein behooren, te occupeeren. Vele latere Keizerlijke Constitutiën houden zich met hetzelfde onderwerp bezig, regelen het *jus privatum salvo* en *dempto canone*, het *jus perpetuum* en het *jus emphyteuticum*. Het was voor den bloei en de beteekenis van het erfpachtsrecht een goede tijd. De ontvolking van het Rijk leidde tot enorme uitgifte van land met colonen aan groote ondernemers, waardoor het lot der colonen werd bezegeld. Want die groote ondernemers kregen hun privileges niet voor niets en wentelden de hun opgelegde lasten af op hun onderhoorigen, die daarop veelal met het oude beproefde middel antwoordden: de vlucht. Het land verarmde nog meer en het gebeurde zelfs, dat de bezitters van staatsland ten slotte zelf ook wegliepen. Er was maar één middel om het groote kwaad in zijn vaart te stuiten: een scherpe toepassing van het grieksche beginsel, dat onder den naam

ix bekend staat. Voortaan moest ieder gebonden zijn aan zijn domicilie, vluchten en schuilplaats verleenen aan vluchtelingen zou met strenge straffen worden tegengegaan. Zulk een band jegens de *overheid*, staat en stad, was niets nieuws, maar wel was nieuw, dat de colonus gebonden werd aan den grondbezitter, die jegens den staat voor hem verantwoordelijk werd gemaakt. Zoo werd het colonaat een tusschentoestand: de colonus was geen staatsboer, maar ook geen lijfeigene. De zinkende rechtswetenschap heeft niet meer, zooals met burgerrecht, clientela, slavernij was geschied, het rechtsinstituut van het colonaat kunnen formuleeren en uitwerken. De vele vragen waartoe de rechtspositie van den colonus aanleiding gaf, werden incidenteel beslist, zoodat, wie de bronnen bestudeert, een reeks fragmenten voor zich ziet zonder leidende gedachte. Wel is het een veeg teeken, dat telkens de keizerlijke constitutiën nadruk leggen op de vrijheid van den colonus: in dit opzicht is het met het privaatrecht niet beter gesteld dan b.v. met het volkenrecht, waar dit in tractaten de integriteit van Turkije uitspreekt en den *status quo* „waarborgt”. Één ding staat wel vast: in den loop der eeuwen smelten colonaat en slavernij meer en meer samen, waarbij de laatste het eerste tracht neer te drukken op haar peil.

Resumeerende kan men zeggen, dat de categorieën, hier gevolgd teneinde een overzicht te verkrijgen over een tijdvak van dertig eeuwen, hoe gebrekkig en houderig zij ook wezen mogen, toch niet zonder nut zijn geweest. Mits men zich voortdurend representeert, dat elke indeeling op het gebied der „*Geisteswissenschaften*” een brevet van armoede is voor het bevattingsvermogen van den menschelijken geest en dat het labyrinth der werkelijkheid belangrijker is dan de draad van *Ariadne*, die, wél beschouwd, alleen den weg doet vinden tot den prijs van naar buiten te leiden, dán heeft de methode van classificatie haar betrekkelijk recht. Zij doet ons zien, dat het licht der geschiedenis van volk tot volk bij een verschillend ontwikkelingsstadium begint te gloren: Rome is op den drempel harer geschiedenis den toestand van burgerpolis vrijwel te boven. Hellas toont nog sporen van het burgerkoningschap, Egypte en het oosten beginnen met despotieën en theocratieën van verschillenden graad van wasdom.

Het beeld der middeleeuwen toont minder bonte scha-keering. Langen tijd zijn zij als cultuurtijdvak miskend. Toch zullen zij, ook na haar rehabilitatie, wel altijd als een terugval worden beschouwd, welke een arbeid en strijd van eeuwen noodzakelijk maakte om te bereiken en te overtreffen datgene, wat de ouden hadden gewrocht. Met eenige algemeene trekken moge ik u de beteekenis schilderen, die de middeleeuwen en de nieuwere tijd tot het groote keerpunt der fransche revolutie voor het agrarisch recht hebben gehad.

Het agrarisch recht der middeleeuwen vormt een onafscheidbaar deel van het leenrecht, dat zoo bevorderlijk is geweest eenerzijds aan de vorming van groote landgoederen, anderzijds aan de eeuwenlange onderdrukking van de boerenbevolking. Naast de romeinsche *villa* met haar colonenbevolking komen de u wel bekende dorpsvereenigingen, de geïsoleerde hoeven, maar vooral de groote feudale landgoederen. De onveiligheid, de zware lasten van den krijgsdienst, de rechtsonzekerheid, brengen tallooze vrije landbouwers er toe, hun bezit aan een heer over te dragen, die dit weer in leen afstaat en tegen zekere diensten en leveringen bescherming belooft. Veel groote goederen danken verder hun ontstaan aan ontginning, terwijl het door de vorsten in praktijk gebrachte beneficiestelsel domeinen met immuniteiten in handen brengt van leenmannen en achterleenmannen, die zich tot ruiterdienst verplichten. Het *beneficium* is een soort geld in natura, waarmede ook ambten worden vergeven en betaald. De eigenlijke landbouwende bevolking bestaat uit serfs, lijfeigenen, en hoorigen, hofvrijen, vrijhoorigen. Het zou te ver voeren hier hun veelal ingewikkelde positie te ontleden, maar wel wil ik even nagaan, hoe tegen het einde van het feudale stelsel de toestand der landbouwende bevolking was. Daartoe kies ik Frankrijk, omdat dit land door de vandaar uit begonnen revolutie het beste aanknooppingspunt biedt. Het is overigens bekend, dat Nederland, wat de afschaffing van het feudalisme betreft, eigenlijk, van drostendiensten en enkele andere rechten afgezien, geen fransche revolutie heeft nodig gehad. Mr. Pierson zegt in dit verband: „Het oude is weggevallen, het nieuwe daarvoor in de plaats getreden, zonder dat iemand het jaar of zelfs de eeuw kan aanwijzen, waarin dit is geschied.”

Tegen het einde van het *ancien régime* was een groot deel der bebouwbare oppervlakte van Frankrijk onbebouwd, ongeveer één derde, in het westen zelfs de helft. Alleen met het luxebedrijf van den wijnbouw stond het wat beter. Teneinde belastingen te ontgaan, liet men verbeteringen achterwege, werd te weinig vee gehouden. De oogst van Frankrijk stond tot dien van Engeland als 3 : 8. Een veel geventileerde vraag is, hoe het met het kleingrondbezit stond in dien tijd. Een behoorlijke statistiek ontbreekt en de bronnen verdienen weinig vertrouwen. Eén ding is wel zeker, dat al is het kleinbedrijf en kleinbezit waarschijnlijk sterk vertegenwoordigd geweest, de armoede der kleine eigenaren groot was. Op den ellendigen toestand der *petite culture* baseerden de physiocraten goeddeels hun voorliefde voor de *grande culture*. Adel en kerk hadden de beste gronden, de boer mocht zich met de middelmatige en slechte tevreden stellen. Niet in het belang van den kleinen eigendom was de sterke nuanceering, die het eigendomsrecht vertoonde. Men had eigendom *optimo jure* en *optima conditione*, maar ook tijdelijken eigendom b.v. bij den *bail à rente*. Een goed kon aan twee eigenaren behooren met verschillend recht. Feodale rechten drukten zwaar zelfs op den besten eigendom, ook in de *pays de franc alleu*. Er was plaats voor de vraag: „*Qu'est ce que la propriété quand les terres sont serves?*” En de *Société Royale d'Agriculture* klaagde, dat de eigenaar zijn grond niet omheinen en niet naar eigen verkiezing bebouwen mocht: „*Nous sommes esclaves des seigneurs, la nécessité d'abolir la féodalité est pressante. C'est le cri universel de toutes les paroisses*”. Soms erkende de adel zelf, dat de toestand onhoudbaar was.

De rechten die op den boereneigendom ten behoeve van de geprivilegieerden drukten zijn, naar de juiste opmerking van Champion, beter te beoordeelen naar het kwaad, dat zij stichtten dan naar het voordeel dat zij brachten. En het nadeel stak meestal niet zoozeer in het te brengen offer, dan wel in de uiterst bezwarende wijze, waarop de praestaties moesten geschieden. Soms moest ter wille van het heerlijk recht de heele oogst in de waagschaal worden gesteld.

Zoo bij het recht van „*champart*”, de z.g. korentiend.

De *champarteur*, die de heffing leidde, liet soms lang op zich wachten, daarna moest het graan langs onberijdbare wegen vervoerd worden uren ver naar de schuur van den heer. Hoe dit recht drukte, blijkt wel hieruit, dat het, bij een heffing van één twaalfde der opbrengst, soms werd afgekocht tegen één derde van het aldus bezwaarde land of één derde der waarde daarvan. Het feodalisme, van overheerschend heilzame werking in zijn bloeitijd, had zichzelf overleefd. De misbruiken waren zonder tal. Niet het meest drukten b.v. de rechten voor het malen van graan, het bakken van brood, maar zwaarder nog wogen het lastig transport, het dagen lang wachten, het ontvangen van slecht meel, slecht gebakken brood, enz. De pacht, die de molenaar aan den heer moest betalen, was zóó hoog, dat zij het uitzuigen van de landelijke bevolking letterlijk tot uitgangspunt had. Welke de gevolgen waren van de heerlijke jachtrechten behoef ik, waar wij zelf nog niet daarmee opgeruimd hebben, niet te zeggen. Zware boeten, gevangenisstraf, zelfs de galeien wachtten den landbouwer, die voor zijn belang met de daad op kwam. Hij mocht niet wieden, oogsten, wanneer dat hem het best schikte, de cultuur was in het belang der jacht aan tallooze banden gelegd, de hond mocht niet losloopen, tenzij verminkt of met een blok hout om den nek; enz. Bovendien toonden de heerlijke rechten in hun druk soms een bedenkelijke groeikracht. De kenners van het leenrecht, steeds op de hand der heeren, ontdekten telkens nieuwe titels voor belastbaarheid, b.v. een weerhaan op het dak. Volgens *Mallet du Pan* zijn het alleen de boeren geweest, die van de groote voordeelen der revolutie hebben geprofiteerd.

Bezien onder dit licht, is het antwoord op de vraag wat de revolutie voor het agrarisch recht beteekend heeft, niet moeilijk. De kluisters vielen in den historischen nacht van 4 Augustus 1789. De *vicomte de Noailles*, de *duc d'Aiguillon* gaven het voorbeeld, dat alle geprivilegiëerden volgden. Misschien kent de geschiedenis geen nobeler élan dan in deze daad van opoffering zich openbaarde, en treurig steekt daarbij af de houding des Konings, die eerst 21 September het decreet sanctioneerde en met de uitvaardiging wachtte tot 3 November. De meeste rechten wer-

den zonder vergoeding afgeschapt, andere afkoopbaar gesteld. Wetgevende Vergadering en Conventie voltooiden het werk.

De revolutie heeft den kleinen landbouw sterk bevorderd, die op de voormalige geestelijke goederen en de bezittingen der émigrés de noodige ruimte kreeg. De goederen der émigrés werden geparcelleerd en in 370617 verkoopingën, ter waarde van ruim fr. 600 millioën, aan den man gebracht. Ongeveer één tiende der waarde van Frankrijks bodem kwam onder den hamer. Naast de verdeling van den grond stond zijn bevrijding. De vroegere kerkelijke goederen waren uit de doode hand overgegaan in het vrije verkeer. En verder werden de gronden der eigengeërfden bevrijd van de daarop klevende teodale lasten. Zooals *Arnauné* het uitdrukt: „*la conquête de la terre par le paysan est complète.*” Wel ging alles nog niet van een leien dakje, getuige de onfortuinlijke markiezin *de Marboeuf*, wier hoofd in 1794 onder de quillotine viel, omdat zij aristocratische lucerne had gezaaid inplaats van democratisch koren. Doch bereikt was, wat onder de werking der wet van actie en reactie eeuwenlange verbetering en eeuwenlang leed had gekost: de grond was voorwerp van eigendom geworden als elke andere zaak, hetzelfde burgerlijk recht was er op toepasselijk, naar dezelfde regels zou hij voortaan vererven.

De eerste drie kwarteeuwen, die nu volgen, staan ook voor het agrarisch recht in het teeken van *laissez faire, laissez passer*. Het is de reactie tegen de bemoeiallen, bekend als mercantilisme en politiestaat. Vooral van 1848 tot even na 1870 bloeit het oeconomisch liberalisme. De techniek van het landbouwbedrijf en haar verbetering staan in het middelpunt der belangstelling. En meer dan naar de stem der wet wordt naar die der wetenschap geluisterd. De Ricardiaansche dwaling, dat de rijkdom om zichzelf dient vermeerderd zonder acht te geven op hen, die hem voortbrengen, viert hoogtij. Tot de groote landbouwcrisis op harde wijze leert, dat er naast de natuurwetenschappen ook plaats moet gemaakt voor de oeconomische, en dat de vraag of een bedrijf rendeert even belangrijk is als die, hoe de grootste bruto-opbrengsten

zijn te verkrijgen. Het agrarisch recht gaat van die omwenteling der denkbeelden de sporen dragen en dit is sedert zoo gebleven. Het neemt meer en meer het sociaal-oeconomisch element, te lang verwaarloosd, in zich op. Botsing tusschen de natuurwetenschappelijke en de sociaal-oeconomische verschijnselen was noodig niet alleen om de boeren, maar ook om den wetgever uit den laissez-faire-slaap wakker te schudden. De boeren, die naar het vereenigingswezen grepen als middel om in den oeconomischen strijd staande te blijven, den wetgever, die wat in dien strijd dreigde onder te gaan, ging steunen en verzorgen, mits het levensvatbaar was en voor de gemeenschap van belang. De sociale landbouwwetgeving ontstond, waar wij ons nu midden in bevinden. Het is een beweging, die steeds in kracht wint, omdat zij niet van bovenaf wordt opgedrongen, doch beantwoordt aan de eischen en behoeften van onzen tijd. Die kracht stuurt zeer beslist in al democratischer richting. De langvergeten landarbeiders doen hun stem steeds krachtiger hooren, en het lang en breed besproken, verschijnsel der z.g. ontvolking van het platteland zet klem bij aan hun eischen. Zoo komt de wetgever van onzen tijd te staan voor ongehoord moeilijke vraagstukken, welken hij, zonder zich voor goed te blameeren, niet uit den weg kan gaan. Het groote belang der productie heeft, ik wensch er met klem op te wijzen, in onzen tijd van snellen bevolkingsaanwas niets van zijn betekenis verloren en alles wat op een betere verdeling aanstuurt, doch de kip slacht, die de gouden eieren legt, moet worden verworpen. Doch aan het productiebelang volkomen adaequaat is de sociaal-oeconomische eisch, dat het product er is voor de producenten en niet omgekeerd. Een ethisch psychologische factor komt zich daarbij voegen: de band, die de landelijke bevolking *via* het instituut van het privaatgrondbezit hecht aan den bodem. Deze is de roode draad, die door de rapporten der Staatscommissie voor den Landbouw heenloopt, deze is het „*Leitmotiv*” der door de vorige regeering ingediende Landarbeiderswet, deze was en is richtsnoer ook voor de buitenlandsche wetgevingen op agrarisch gebied. Wat van de door Lloyd George aangekondigde plannen zal worden, bergt de toekomst nog in haar donkeren schoot. Of pacht dan wel

eigendom bij den „*landreform*” zal overheerschen, valt moeilijk te zeggen. De *Land Enquiry Committee* is blijkens haar pas verschenen rapport „*The Land*” meer voor pacht dan eigendom geporteerd. Maar het is toch alweer kenmerkend, dat de hervormingsdrang met verjongde kracht het engelsche grootgrondbezit belaagt, en dat niet alleen een engelsch minister, maar ook de hoofdvertegenwoordigers van den engelschen landadel zijn invloed ondergaan. En wanneer ik tot mijn uitgangspunt thans mag terugkeeren en nogmaals de juistheid van *Philippovich*'s thesis mag toetsen, dan vraag ik, wie grooter politicus is op agrarisch gebied, de minister, die aankondigt met zijn wetgevend apparaat meer grond voor den kleinen man op te eischen, of de adel met den *duke of Sutherland* aan de spits, die hem zóóveel tegen niet hoogen prijs ter beschikking stelt, dat hij met zijn houding wel eenigszins verlegen is.

Er heerscht groote bedrijvigheid, volheid van leven en beweging, soms uitbrekend tot rumoer en strijd, in het agrarische kamp. De tijden van Poot's idylle zijn, denkelijk wel voor goed, voorbij. Wie thans in de beweging een rol wil spelen, of, zich beperkend, als belangstellende of belanghebbende een zelfstandig oordeel wil vormen dat uitgaat boven klasse- en vakbelang, hem zij de studie op het hart gebonden van agrarische politiek en agrarisch recht.

HoogEdelgestrengte Heer Directeur-Generaal van den Landbouw! Het is mij een voorrecht thans van deze plaats een enkel woord tot U te mogen richten. Als vanzelf richt zich daarbij de blik naar het verleden. Meer dan een zevental jaren was ik in verschillende functie werkzaam ten bureele van de Directie van den Landbouw. Gedenk ik met groote dankbaarheid, wat Leiden in een vroeger septennaat voor mij is geweest, zoo heeft toch ook mijn werkzaamheid eerst in de Staatscommissie en daarna ter Directie van den Landbouw mijzelfen tot groote leering en voldoening gestrekt. De in deze verschillende kringen doorgebrachte tijd zal bij mij steeds in aangename en dankbare herinnering blijven, niet het minst door den

prettigen. en voor mijn geest in menig opzicht bevruchtenden omgang, dien ik daarbij van zoovele zijden mocht ondervinden. In dit verband wil ik, zonder daarom geacht te mogen worden anderen, die ik niet noem, te kort te doen, gewagen van mannen als Lovink, Westerdijk, Mollerus.

Zeer Geleerde Heeren Directeur en Leeraren dezer Hoogere School, die ik thans het voorrecht heb als mijn collega's te mogen begroeten! Ik neem in uw achtbaar midden een afzonderlijke plaats in. Bij den groei die deze hoogste instelling van Landbouwonderwijs tot ons aller vreugde de jaren door gekenmerkt heeft, won, m. i. terecht, het denkbeeld veld, dat aan de rechts- en staatswetenschappen een eervolle plaats toekomt, om het belang dat zij voor den wetenschappelijken land-, tuin- en boschbouw hebben. Mij wacht thans een moeilijke maar dankbare taak. Niet-juristen toch, — en het zal hier nimmer mijn taak kunnen zijn tot de vorming van juristen mede te werken —, zien zoo spoedig in het recht en alles wat daarmede samenhangt, nu ja, laten we het maar ronduit zeggen: een noodzakelijk kwaad. Bewust of onbewust onderschrijven zij de regels uit Faust:

*„Es erben sich Gesetz' und Rechte
Wie eine ew'ge Krankheit fort;
Sie schleppen von Geschlecht sich zum Geschlechte
Und rücken sacht von Ort zu Ort.
Vernunft wird Unsinn, Wohltat Plage,
Weh dir, dass du ein Enkel bist.
Vom Rechte, das mit uns geboren ist,
Von dem ist, leider! nie die Frage.“*

Ik ben er als jurist *Goethe* dankbaar voor, dat hij deze woorden juist aan *Mephistopheles*, aan den duivel, heeft in den mond gelegd. Met woorden is hier niets te bereiken, maar wel hoop ik, dat de liefde, die ik voor mijn wetenschap koester, er toe moge medewerken om het inzicht te wekken en te versterken, dat men niet tegelijk een goed vaderlander kan zijn en onverschillig staan tegenover het recht, dat een der edele deelen is van het staatslichaam. Het recht is dáárom zulk een hoog goed, omdat het, al

staat het op nóg zoo lage trap van ontwikkeling, zich voortdurend beweegt in de richting van een der verhevenste idealen: gerechtigheid. Wie voor de sociale vraagstukken voelt, moet aan het recht de hand reiken.

Met vertrouwen, mijne heeren collega's, kom ik U tege-
moet. Veel zal ik van u kunnen leeren en ik mag hopen, dat ik,
waar ik op eenig punt Uw voorlichting behoef, deze ook
zal ontvangen. Van mijn kant zal het mij een plicht en
genoegen zijn, met Uw wenschen, waar mogelijk, rekening
te houden. Zoo zal de in onze personen belichaamde om-
gang tusschen de meer specifieke landbouwwetenschappen
en de juridisch-oeconomische studievakken een aangename
zijn, die voor het doel dezer school rijke vrucht kan afwerpen.

Een afzonderlijk woord tot U, hooggeëerde Koenen.
Wij kennen elkander van de Staatscommissie af en nu
heeft het lot goedgunstig gewild, dat ik nog nader met u
in betrekking mag komen. Gij hebt op eerbied afdwingende
wijze Uw groote kennis aan de Commissie gegeven en
bergen werk verzet, waarvoor een ander allicht met een
„waar en wat moet ik beginnen,” zou zijn teruggedeinsd.
Veel heb ik, leek als ik was op landhuishoudkundig gebied,
ook al waren mij de grensgebieden met de oeconomie niet
geheel vreemd, van U mogen opvangen; waarmee ik winst
hoop te doen. Het gemeenschappelijk verleden, dat ons
bindt, is niet uit onzen geest weg te wisschen, ook al
zouden wij dat willen; maar het is een goed ding, dat wij
dit *niet* willen en dat ik hier openlijk getuigen mag van
onzen gemeenschappelijken wensch, om de toen gelegde
banden nog te versterken en als goede bureu op weten-
schappelijk gebind, niet alleen *naast* elkander te werken,
doch uit *samenwerking* nieuwe kracht te putten, moge het
zijn tot heil dezer Hoogere School. Dat die samenwerking
voor mij, althans in den eersten tijd, meer een ontvangen
dan een geven zal zijn, ik ben er mij ten zeerste van bewust.

(Niet uitgesproken wegens afwezigheid van den betrokkene).

Zeer Geleerde W. W. Van der Meulen! Uw aanwezig-
heid is mij een groote voldoening. Wars van ophef als gij

zijt, handel ik het meest in uw geest, wanneer ik thans weinig tot U zeg. In filosofischen aanleg, in rijkdom van kunde, in scherpte van blik op de praktische levensdingen verre mijn meerdere, kunt gij toch één ding niet beletten, n.l. dat ik hier verklaar, dat zonder U, zonder Uwen krachtigen, humanen steun in het meest kritieke tijdperk mijner geestelijke ontwikkeling, ik thans niet zou zijn die ik ben. Gij hebt mij, die tegen de nivelleerende tendenzen van klassicaal onderwijs niet opgewassen bleek, den weg naar de hoogeschool niet alleen gewezen, maar ook goeddeels gebaad. Nooit hebt gij van dank willen weten, ook niet voor het vele, dat gij, buiten de wetenschap om, als mensch, als vriend van rijper jaren en ervaring, voor mij zijt geweest. In mij hebt gij, naar Uw eigen zeggen, een deel der schuld afgedragen, die gij gevoelt jegens uw leermeester, den grootmeester Allard Pierson. Met deze kiesche wending hebt gij niet alleen Pierson, maar ook Uzelf geëerd. Waar later mijn stiedierichting een andere werd dan U en ik ons aanvankelijk hadden voorgesteld, daar zal het U een genoeg hebben gedaan te ontwaren, dat de oude historische zin mij niet vreemd is geworden. De hoogste lof, dien ik U kan en moet geven, en die de vrucht is van twintig jaren omgang, is, dat mijn groote verplichtingen jegens U mij nimmer hebben gedrukt, doch wel aan onze verhouding zijn ten goede gekomen.

Het is — al moge het wat paradoxaal klinken, — nu eenmaal een genot om bij U in het krijt te staan op de wijze als met mij het geval is.

Mijne Heeren Studenten. Op U is van toepassing: *last but not least*. Want gelijk naar Vader Willem's woord het volk er niet is voor den vorst, maar de vorst voor het volk, zoo zijn wij docenten er voor U en voor de in U belichaamde groote nationale belangen. Van U mag ik nog geen vertrouwen vragen, maar wel is het mijn groote wensch, dat dit voor vruchtbaren arbeid onmisbaar vertrouwen spoedig moge ontstaan. Daarop zal mijn streven bij voortduring gericht zijn. Wel kan ik, ook waar ik U nog niet persoonlijk ken, zeggen, dat mijn vertrouwen U tegemoet komt, want reeds het enkele feit, dat Gij, mijne Heeren, hier uit vrije keuze de hoogere landbouwweten-

schappen beoefent, vervult mij met gegronde hoop. Immers gij zijt doordrongen van de verplichtingen, die vrije studie oplegt, gij voelt de verantwoordelijkheid jegens Uzelf en jegens den lande. Geen studie is, van dezen kant bezien, onvrijer dan de vrije. Ik eindig met den wensch, dat deze Uw gezindheid de zwaarte mijner taak eenigszins moge verlichten, terwijl ik U de hartgrondige verzekering geef, dat ik mijn beste krachten zal stellen in uw dienst, wetende, dat zóó alleen belangstelling, onmisbare voorwaarde voor vruchtbare studie, kan worden gewekt.

Ik heb gezegd.